

УДК 347.122

**ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК
ПЕРЕДУМОВА УТВЕРДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ
ЕКОНОМІКИ**

Володимир ПРИМАК

доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

<https://orcid.org/0000-0002-9054-5017>

У статті розглядаються теоретичні й практичні аспекти забезпечення ефективності цивільно-правової відповідальності в контексті соціального спрямування економіки України.

Наголошується на тому, що ефективність застосування заходів цивільно-правової відповідальності полягає у взаємному зв'язку та закріпленні дієвих можливостей для реалізації суб'єктивного цивільного права у охоронних правовідносинах компенсаційного змісту, функцій і принципів об'єктивного цивільного права загалом та інституту цивільно-правової відповідальності зокрема.

В умовах війни розумність і справедливність підзаконних актів спеціально уповноважених органів державної влади при конкретизації правового режиму цивільно-правової відповідальності суб'єктів господарювання на окремих ринках (у певних сферах соціально значимої економічної діяльності) передбачає врахування сукупності об'єктивних чинників природного, технічного і соціального характеру, які істотним чином впливають на розвиток відповідного кола суспільних відносин, та зумовлює доцільність запровадження спеціальних мораторіїв на застосування окремих заходів цивільно-правової відповідальності – зокрема, через внесення змін до обов'язкових для

UDC 347.122

**EFFICIENCY OF THE MECHANISM
OF CIVIL LIABILITY AS A
PREREQUISITE FOR THE
DEVELOPMENT OF SOCIAL
DIRECTION OF THE ECONOMY**

Prymak, Volodymyr D.

Doctor of Law Sciences,
Leading Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article examines the theoretical and practical aspects of ensuring the effectiveness of civil liability in the context of the social direction of the economy of Ukraine.

It is emphasized that the effectiveness of the application of means of civil liability consists in the mutual connection and establishment of effective opportunities for the implementation as subjective civil right in protective legal relations with compensatory content, as functions and principles of objective civil law in general and the institution of civil liability in particular.

In the conditions of war, the reasonableness and fairness of the legal ruling of specially authorized state authorities when they specifying the legal regime of civil liability of entrepreneurs in some markets (in certain spheres of socially significant economic activity) requires taking into account a set of objective factors of a natural, technical and social nature, which significantly affect the development of the corresponding circle of social relations, and determines the expediency of introducing special moratoriums on the application of certain means of civil liability – in particular, through the introduction of changes to the forms of standard contracts that are

учасників тих або інших галузевих ринків форм типових договорів. Додатково в умовах війни справедливість у забезпеченні належного балансу інтересів суб'єктів господарювання та споживачів має втілюватись у звільненні саме споживачів від відповідальності перед їх професійними контрагентами – принаймні в частині унеможливлення одночасного стягнення неустойки і процентів річних та інфляційних втрат за порушення грошового зобов'язання.

При цьому актуалізується потреба додержання законності та правової визначеності як складових принципу верховенства права. Адже повноваження органів державної виконавчої влади (Кабінету Міністрів України та уповноважених державних регуляторів на окремих різновидах ринків) коригувати правовий режим цивільно-правової відповідальності повинні прямо впливати з норм закону. Водночас законодавець не має підстав надавати в умовах війни переваг суб'єктам господарювання у їх відносинах за участі споживачів з приводу застосування до останніх так званих штрафних санкцій. Утім, саме такою перевагою постає формально загальна норма про продовження на період, пов'язаний з дією воєнного стану, загальних і спеціальних строків позовної давності, оскільки вони, зокрема, поширюються на вимоги про стягнення зі споживачів неустойки та передбачених ст. 625 ЦК України процентів річних та інфляційних втрат

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність; функції; принципи; справедливість; розумність; неустойка; споживач

Формально-юридичною квінтесенцією правового регулювання цілком можна вважати визначеність щодо наявності й можливостей якомога повнішої реалізації кореспондуючих одне одному суб'єктивних цивільних прав і обов'язків як змісту правовідносин регулятивного або охоронного змісту. При цьому кожне суб'єктивне цивільне право буде вважатись достатньо дієвим лише за умови доступності й можливості застосування у прийнятні строки спеціального юридичного інструментарію, який запобігає порушенню права або, принаймні, забезпечує в разі вчинення певного порушення усунення чи мінімізацію завданих потерпілій особі особистих немайнових та майнових втрат.

Серед такого роду засобів охоронного спрямування чільне місце посідають різноманітні

mandatory for participants in certain markets. In addition, in the conditions of war, justice in ensuring a proper balance of interests of business entities and consumers should be embodied in the release of consumers themselves from responsibility to their professional counterparties – at least in terms of impossibility of simultaneous collection of penalty and interest of annual and inflationary losses for breach of monetary obligation.

At the same time, the need to observe legality and legal certainty as components of the principle of the rule of law is actualized. After all, the authority of state executive bodies (Cabinet of Ministers of Ukraine and authorized state regulators on certain types of markets) to adjust the legal regime of civil liability should directly follow from the norms of the law. At the same time, the legislator has no reason to give advantages in the conditions of war to business entities in their relations with the participation of consumers regarding the application of the so-called penal sanctions to the latter. However, this is precisely the advantage of the formal general rule on the extension of the general and special statutes of limitations for the period associated with martial law (since they, in particular, also may be applying to demands for the collection of penalties from consumers and also annual interest and inflationary losses, are provided for in Art. 625 of the Civil Code of Ukraine).

Keywords: civil liability; functions; principles; justice; reasonableness; penalty; consumer

способи захисту цивільних прав та інтересів, включно із заходами цивільно-правової відповідальності. Останні характеризуються новим або додатковим щодо змісту порушених регулятивних правовідносин майновим обтяженням суб'єкта відповідальності в інтересах потерпілої особи. Водночас особливості застосування заходів цивільно-правової відповідальності (їх правовий режим) у різних сферах дії цивільного права будуть визначатися передусім такими елементами порушених регулятивних правовідносин, як їх суб'єктний склад і об'єкт, а також порушенням певного суб'єктивного цивільного права як фактичною підставою для застосування цивільно-правового захисту і характеристиками протиправної поведінки порушника чужого права та її наслідками (зазначені характеристики зазвичай позначаються в літературі та судовій практиці як умови цивільно-правової відповідальності).

У силу діалектичного взаємозв'язку предмета і метода правового регулювання характер та ефективність функціонування механізму цивільно-правової відповідальності у царині провадження соціально орієнтованої економічної діяльності суб'єктів господарювання та їх взаємодії зі споживачами вирішальною мірою залежить від врахування суті окреслених відносин, фактичних можливостей та балансу законних інтересів їх учасників. Крім того, умови війни, спротиву зовнішній збройній агресії, в яких тривалий час перебуває Україна, надзвичайно актуалізують завдання з формування належних підходів до врахування напрямів впливу надзвичайних обставин на функціонування механізму цивільно-правової відповідальності – у сфері діяльності суб'єктів соціальної ринкової економіки зокрема. У зв'язку з цим увиразнюється й донині не вирішене ані у правовій науці, ані в правозастосовній практиці завдання визначення форм інтегральної взаємодії різноманітних правових засобів у забезпеченні бажаної результативності правового впливу.

З огляду на наведені міркування метою представленої статті є визначення ключових чинників забезпечення ефективності цивільно-правової відповідальності (як інституту цивільного права і правового засобу) у відносинах з провадження соціально значимої економічної діяльності в умовах війни.

Виходячи із наведеної мети статті, загального спрямування доктринальних підходів до визначення критеріїв ефективності правового регулювання [1, с. 227–231; 2, с. 291; 3, с. 120; 4, с. 98–99], складових структури і особливостей функціонування механізму правового регулювання [5, с. 194–200], та практики Європейського суду з прав людини щодо визначення ефективного засобу правового захисту [6; 7], можна сформулювати гіпотезу про те, що ефективність правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності у сфері побудови і функціонування соціальної ринкової економіки полягає у забезпеченні балансу приватних інтересів суб'єктів господарювання у відносинах одне з одним і споживачами, а також приватних і публічних інтересів завдяки найповнішій реалізації функцій зазначеного виду юридичної відповідальності [8, с. 182–185] у їх поєднанні з належними принципами [9 с. 16–23; 10, с. 15–26] права.

Наріжним каменем механізму цивільно-правової відповідальності, безперечно, є ідея компенсаційного захисту потерпілого суб'єкта права [11 с. 103–106; 12, с. 141–146]. Однак шляхи її втілення за різних життєвих обставин можуть бути відмінними одне від одного і залежать від чималої кількості істотно значимих чинників природного, соціально-економічного, політико-правового, суто виробничого або науково-технічного характеру тощо. Тож відправною теоретичною позицією для перевірки сформульованої у цій статті гіпотези можна вважати думку П. М. Рабіновича про те, що «цінність юридичного регулювання характеризується його позитивною значимістю (корисністю) для задоволення потреб існування і розвитку людини, соціальних спільнот, об'єднань, усього суспільства», тоді як «ефективність юридичного регулювання характеризується співвідношенням між реальними результатами здійснення цього регулювання та його метою» [2, с. 219]. На наше переконання, окреслений підхід найбільш чітко відображає зумовленість метода правового регулювання, а отже й відповідного правового механізму предметом правового впливу – конкретними суспільними відносинами з притаманними їм учасникам інтересами щодо посідання того або іншого блага.

Як правило, наявні теоретичні підходи до оцінки ефективності правового регулювання й орієнтують передусім на необхідність врахування законних інтересів усіх учасників суспільної взаємодії певного виду як в умовно горизонтальній (між юридично рівними суб'єктами), так і в умовно вертикальній (на рівні балансування публічних і приватних інтересів) площинах – зокрема, у сфері економічної діяльності. Причому об'єктивним підґрунтям для належного утілення кожного із зазначених вимірів у конкретних правовідносинах (виниклих за тієї чи іншої життєвої ситуації) слугуватимуть насамперед відповідні принципу верховенства права правові норми та практика їх застосування. Тому, наприклад, наперед неприйнятним буде порушення встановлених на рівні закону компетенції та повноважень органів державної виконавчої влади у щодо регулювання певного кола суспільних відносин, включно з відносинами цивільно-правової відповідальності. Адже навіть суто юридично-технічна протиправність цілком адекватного за своїм регулятивним потенціалом владного припису здатна унеможливити його застосування.

Додатково варто брати до уваги, що в «горизонтальному» розрізі економічної взаємодії ефективність правового регулювання передбачатиме також, з одного боку, посилений захист споживачів як слабшої, вразливої сторони у відносинах з суб'єктами господарювання, а з іншої – врахування законних інтересів господарюючих суб'єктів, які при провадженні своєї діяльності додержуються вимог добросовісності (див. абзац 4 підпункту 3.2 рішення Конституційного Суду України від 10.11.2011 № 15-рп/2011 у справі про захист прав споживачів кредитних послуг) [13].

Однак цілком доречний акцент на соціальній значущості певного правового механізму, конструкції, засобу тощо залишає відкритим питання про конкретизацію виявів їх регулятивного потенціалу та пов'язаний з ними порядок правозастосування. Заповнити цю прогалину у визначенні критеріїв ефективності правового регулювання у сфері цивільно-правової відповідальності дозволяє звернення до її функцій та їх втілення при застосуванні окремих складових правового механізму або конкретних заходів відповідальності за порушення цивільних прав та інтересів.

Значимість належного визначення функцій цивільно-правової відповідальності та їх взаємозв'язку з принципами цивільно-правового регулювання яскраво виразняється у судовій практиці через наголос на «компенсаторному характері заходів відповідальності у цивільному праві» та можливості, «виходячи з принципів розумності, справедливості та пропорційності», «за певних умов ... зменшити розмір як неустойки, штрафу, так і процентів річних за час затримки розрахунку відповідно до статті 625 ЦК України». У такий спосіб Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 03.10.2023 у справі № 686/7081/21 [14] по суті у формально-позитивний спосіб орієнтує на сприйняття як мети застосування будь-якого заходу цивільно-правової відповідальності за порушення майнових прав учасників цивільних відносин відновлення, поновлення, наскільки це можливо, порушеного майнового стану потерпілої особи. Причому досягнення зазначеної мети передбачає реалізацію компенсаційної функції на засадах пропорційності майнового обтяження суб'єкта відповідальності розумно очікуваним втратам суб'єкта права на захист.

Примітно, що Велика Палата Верховного Суду вдається й до формально-негативного способу закріплення того самого підходу до втілення справедливості через пропорційність розміру відповідальності боржника. Йдеться про заперечення каральної функції цивільно-правової відповідальності. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 18.04.2023 у справі № 199/3152/20 [15] наголошено: «Для того щоб неустойка не набула ознак каральної санкції, діє правило частини третьої статті 551 ЦК України про те, що суд вправі зменшити розмір неустойки, якщо він є завеликим порівняно зі збитками, які розумно можна було б передбачити».

Окреслене функціональне спрямування є спільним для договірної й позадоговірної відповідальності. Так, згідно з положеннями ст. 10:101 Принципів європейського деліктного права (PETL), які узгоджуються з функціональними характеристиками ефективного засобу правового захисту за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.,

цивільно-правова відповідальність у формі відшкодування позадоговірної шкоди повинна забезпечувати реалізацію як компенсаційної, так і превентивної (запобіжної щодо ймовірного правопорушення) функцій [16]. При цьому PETL орієнтує на максимально можливе, наскільки на це здатні гроші, відновлення потерпілого у стані, в якому він мав би перебувати за відсутності правопорушення. По суті у такий спосіб стверджується підхід, що дістав у вітчизняній правовій доктрині назву принципу повного відшкодування шкоди. Своєю чергою, останній можна визначити як притаманну інституту цивільно-правової відповідальності форму втілення принципу справедливості, явлену через пропорційність втрат потерпілої особи та майнового обтяження, що покладається на суб'єкта відповідальності.

Ознаки правового економічного порядку закріплюються у актах законодавства різної юридичної сили. Своєю чергою, останні мають відповідати властивим верховенству права критеріям законності й правової визначеності [17, с. 178] в частині меж правотворчого розсуду (як і меж реалізації будь-яких інших дискреційних повноважень) органів державної виконавчої влади.

З цього погляду самостійний науковий і практичний інтерес становить підзаконна правотворчість у сфері відносин цивільно-правової відповідальності суб'єктів соціальної ринкової економіки в умовах воєнного стану. Наприклад, підпунктом 16 п. 1 постанови Національної комісії, що здійснює держане регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП) від 25.02.2022 № 332 «Про забезпечення стабільного функціонування ринку електричної енергії, у тому числі фінансового стану учасників ринку електричної енергії на період дії в Україні воєнного стану» (далі – Постанова НКРЕКП) встановлено «зупинити нарахування та стягнення штрафних санкцій, передбачених договорами, що укладені відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії», між учасниками ринку електричної енергії».

За свою правову сутність наведений припис запроваджує спеціальну підставу для звільнення від майнової (цивільно-правової, господарсько-правової) відповідальності у вигляді штрафних санкцій (неустойки у формі штрафу і пені, процентів річних та інфляційних втрат за порушення грошового зобов'язання) у разі порушення учасником ринку електричної енергії відповідного договірної зобов'язання. При цьому НКРЕКП не було уповноважено на рівні закону на прийняття такого роду норм, хоча визначення дії аналізованого припису «на період дії в Україні воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення або скасування» у системному взаємозв'язку з сукупністю інших положень Постанови НКРЕКП засвідчує прагнення державного регулятора шляхом запровадження відповідних норм мінімізувати негативний вплив російської агресії проти України на вітчизняний ринок електричної енергії, забезпечивши при цьому рівною мірою інтереси всіх учасників цього ринку – зокрема, як гіпотетичних порушників відповідних договірних зобов'язань.

Водночас є підстави стверджувати, що зазначені розумність і справедливість не дістали належного формально-юридичного втілення. Адже згідно зі ст. 19 Конституції України «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Натомість НКРЕКП не наділена законом правом визначати підстави, умови, конкретні форми цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань на ринку електричної енергії та підстави звільнення від такої відповідальності. Водночас це не заперечує можливості НКРЕКП конкретизувати дію механізму цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності у межах здійснення повноважень згаданого регулятора із затвердження у визначених законом випадках окремих різновидів типових договорів.

Крім того, правотворчий розсуд органу державної виконавчої влади у сфері цивільно-правової відповідальності за всіх обставин обмежується: а) приписом п. 22 статті 92 Конституції України, згідно з яким виключно законами України визначаються «засади

цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них»; б) положенням ст. 611 ЦК України про те, що «у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом», а так само схожими нормою ст. 216 ГК України, яка виключає не делеговану на рівні закону нормотворчу діяльність підзаконного рівня в частині регулювання відносин господарсько-правової відповідальності.

Виходячи із вищезазначеного, центральні органи державної виконавчої влади не вправі у своїх (підзаконних) нормативно-правових актах змінювати засади цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності, визначаючи на власний розсуд саму можливість застосування вищезгаданих штрафних санкцій (яка визначається насамперед юридично-фактичними підставами, певною сукупністю об'єктивних та суб'єктивною умовою цивільно-правової відповідальності, а також обставинами, що звільняють від такої відповідальності).

Разом з тим, в силу принципів розумності й справедливості це не виключає можливості включення НКРЕКП до умов певного типового договору або виключення з нього окремих положень, які конкретизують дію механізму цивільно-правової відповідальності відповідно до особливостей визначеної сфери правового регулювання. Адже розумність передбачає адекватне врахування обставин (у даному випадку – в нормотворчому процесі та при тлумаченні відповідних правових норм), що мають істотне значення для розвитку конкретного виду суспільних відносин, в тому числі в плані забезпечення провадження певних видів суспільно значимої діяльності (що характеризуються специфічними технологічними умовами зокрема), прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та інших учасників ринку електричної енергії. З огляду на це не можна заперечувати відповідність засадам розумності й справедливості рекомендаційної норми пункту 5 Постанови НКРЕКП у редакції її постанови від 27.02.2022 № 333 «Про внесення змін до деяких постанов НКРЕКП» («Рекомендувати учасникам ринку електричної енергії на період дії особливого періоду зупинити нарахування та стягнення штрафних санкцій, передбачених договорами, що укладені відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії»).

Схожі міркування з приводу додержання законності й правової визначеності можна висловити також і щодо постанови Кабінету Міністрів України від 05.03.2022 № 206 «Деякі питання оплати житлово-комунальних послуг в період воєнного стану», яка у її первісній редакції забороняла на час до припинення чи скасування воєнного стану в Україні здійснювати нарахування та стягнення неустойки (штрафів, пені), інфляційних нарахувань та процентів річних на заборгованість, утворену за несвоєчасне або неповне внесення населенням плати за житлово-комунальні послуги. Згодом (напевно, виходячи з певної стабілізації соціально-економічного стану в державі) Уряд України обмежив дію зазначеного мораторію територіальними громадами, що розташовані на територіях, на яких ведуться бойові дії або які є тимчасово окупованими російським агресором, а також випадками, коли нерухоме майно споживача було пошкоджено внаслідок воєнних (бойових) дій за умови інформування про такі випадки відповідного виконавця комунальної послуги.

Втім, відповідне обмеження суб'єктного складу споживачів, на яких поширюються окреслені норми пільгового змісту, виглядає не лише передчасним, а й не ґрунтується на системній оцінці дії механізму цивільно-правової відповідальності. Адже до його складових належать і строки позовної давності. При цьому в умовах війни немає підстав надавати переваги суб'єктам господарювання у їх відносинах за участі споживачів з приводу застосування до останніх різного роду штрафних санкцій. Натомість саме такою перевагою для суб'єкта господарювання як кредитора у певних зобов'язальних відносинах за участі боржника – споживача постає передбачене п. 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України зупинення на період дії воєнного стану перебігу позовної давності (оскільки останні, серед іншого, поширюються й на вимоги про стягнення зі споживачів неустойки та передбачених ст. 625 ЦК України процентів річних та інфляційних втрат).

Отже, висвітлення вектору дії правового регулювання, визначеного на основі балансування різноспрямованих приватних, а також приватних та публічних інтересів,

належного порядку функціонування органів державної влади тощо, з одного боку, і заснованого на правових принципах вектору реалізації регулятивного потенціалу окремих заходів цивільно-правової відповідальності підтверджує слушність умовного виокремлення та інтегрального поєднання соціально-ціннісного та інструментального (функціонально-юридичного) підходів до визначення критеріїв ефективності правового регулювання загалом, відносин цивільно-правової відповідальності у сфері соціальної ринкової економіки зокрема. При цьому результативність дії механізму цивільно-правової відповідальності буде визначатись рівнем реалізації її функцій при забезпеченні законних інтересів потерпілого учасника цивільних відносин відповідно до належних принципів правового регулювання.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків.

1. Ефективність цивільно-правової відповідальності як інституту цивільного права та правового засобу захисного характеру полягає у закріпленні та можливості практичного застосування дієвих гарантій реалізації водночас суб'єктивного цивільного права у охоронних правовідносинах компенсаційного змісту, функцій і принципів об'єктивного цивільного права загалом та інституту цивільно-правової відповідальності зокрема.

2. В умовах війни розумність і справедливість підзаконних актів спеціально уповноважених органів державної влади при конкретизації правового режиму цивільно-правової відповідальності суб'єктів господарювання на окремих ринках (у певних сферах соціально значимої економічної діяльності) передбачає врахування сукупності об'єктивних чинників природного, технічного і соціального характеру, які істотним чином впливають на розвиток відповідного кола суспільних відносин, та зумовлюють доцільність запровадження спеціальних мораторіїв на застосування окремих заходів цивільно-правової відповідальності – серед іншого, через внесення змін до обов'язкових для учасників тих або інших галузевих ринків форм типових договорів.

3. В умовах війни справедливість у забезпеченні належного балансу інтересів суб'єктів господарювання та споживачів має втілюватись у: а) звільненні саме споживачів від відповідальності перед їх професійними контрагентами – принаймні в частині унеможливлення одночасного стягнення неустойки і процентів річних та інфляційних втрат за порушення грошового зобов'язання; б) непоширенні на вимоги суб'єктів господарювання до споживачів про застосування заходів цивільно-правової відповідальності положень законодавства воєнного стану щодо зупинення на період його дії перебігу позовної давності.

Подальші перспективи дослідження порушеної проблематики вбачаються, серед іншого, у встановленні характеру впливу різного роду надзвичайних обставин на визначення підстав, умов та розміру цивільно-правової відповідальності учасників цивільних відносин у соціальному секторі економіки України.

Посилання:

1. Наконечна А. (2020) Ефективність впливу правого регулювання на задоволення людських потреб та інтересів. Підприємство, господарство і право. № 10.
2. Рабінович П. М. (2021) Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право».
3. Савчин М. (2021) Чотири вершини трансформацій: ефективність правового регулювання економічних інституцій. Право України. 2021. № 4.
4. Сунегін С. О. (2023) Ефективність правового регулювання: соціонормативний підхід до осмислення. Правова держава. 2023. Вип. 34.
5. Чернега В. М. (2023) Візія механізму правового регулювання цивільних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 76: Ч. 1.
6. Рішення (2004) Європейського суду з прав людини від 30.11.2004 у справі «Михайленки та інші проти України». Офіційний вісник України. 2005. № 27. Ст. 1608.
7. Рішення (2006) Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 у справі «Мельник проти України». Офіційний вісник України. 2006. № 41. Ст. 2789.
8. Павлюк Н. М. (2023) Проблемні питання класифікації функцій цивільно-правової відповідальності. Юридичний науковий електронний журнал. № 2.

9. Безух О. (2022) Принципи правового регулювання приватних господарських відносин. Приватне право і підприємництво. № 21.
10. Беляневич О. А. (2022) Ідея справедливості у господарському праві. Економіка та право. № 3.
11. Ханик-Посполітак Р. Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи. Наукові записки НаУКМА. 2016. Т. 181.
12. Зозуляк О. І., Парута Ю. І. (2021) Перспективні напрями удосконалення цивільно-правової відповідальності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2021. Вип. 63.
13. Рішення (2011) Конституційного Суду України від 10.11.2011 № 15-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг). Офіційний вісник України. 2011. № 90. Ст. 3274.
14. Постанова (2023) Великої Палати Верховного Суду від 03.10.2023 у справі № 686/7081/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114685579>.
15. Постанова (2023) Великої Палати Верховного Суду від 18.04.2023 у справі № 199/3152/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110367954>.
16. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org>.
17. Верховенство права (2011) (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року) / переклад на українську мову С. Головатого. Право України. № 10.

Статтю було подано	11.03.2024	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	15.03.2024	The article was revised
Статтю було прийнято	19.03.2024	The article was accepted